

KÖZÉP-EURÓPA ÉS A RILAI MONOSTOR ÚTVONALA

TOPOSZ: Veliko Trnovo

Szent János a Rilából és ereklyéinek útja

Senad Emra

Mint minden szentről, Rilai Szent Jánosról is az Életeiből értesülünk. Az róla írt Életek és szertartások a szent életéről és az Istenhez való távozása után az ereklyéivel végzett csodákról szóló elsődleges információforrások. Az egyházi irodalmi műfaj, az "Élet" eredete a római udvari jegyzőkönyvekig nyúlik vissza, amelyek szerint a keresztényeket halálra ítélték a Krisztus tanításához való ragaszkodásukért, amelyet akkoriban rendkívül veszélyesnek tartottak. Az Élet léte fontos feltétele a szentté avatásnak. A kanonizáció másik fontos feltétele az romlatlan ereklyék jelenléte. Rilai Szent János esetében mindkettő megvan, mert 16 Élete maradt fenn, és tiszta teste ma egy szarkofágban nyugszik a Rilai Monostor főtemplomában. A szentségnek különböző tipológiai vannak. Az apostolok – a hírnökök az elsők a szentségben. Ők Krisztus tanítványai, valamint tanítványainak tanítványai. Késői apostoloknak vagy apostol-egyenlőknek nevezzük azokat a szenteket, akik misszionáriusi érdemeik miatt ragyogtak. Nagy Konstantin császárt és édesanyját, Helénát, valamint a Cirill és Metód testvéreket apostol-egyenlőknek minősítjük. Az ókori Róma korában a mártírokat szentekké avatták, olyan méltó római polgárokat, akik az életüket veszítették azért, mert nem akarták megtagadni Krisztust. Az első mártír Szent István, a mártírok közül pedig a legismertebb Nagy Szent György. Tisztelendők – ezek azok a szentek, akik szerzetesi tetteik és remetei életük miatt ragyogtak. Nagy Szent Antal, aki a sivatagba vonult vissza, és remeteként élt, mint az első ilyen szent. Szentek - uralkodók. Ezek azok a monarchák, akiket a kereszténységért tett érdemeik miatt avattak szentté. A bolgár történelemben ilyen szentek Szent I. Borisz-Mihály megkeresztelkedő és Szent Péter cár. Női szentek. Ezek az igazságos nők, akik keresztény erényeik miatt ragyogtak. A legtiszteltebb bolgár és balkáni szent Szent Paraskeva az Epivatból. Népi szentek. Ezek a nem kanonizált szentek vagy a keresztény ünnepek népi hiposztázisai, amelyek a szentség képében személyesíthetők meg. A népi szent példája Szent Jordán, aki népi karakterként jelenik meg, Szent János testvéreként. Rilai Szent János olyan szent, aki a szentség különböző árnyalatait hordozza, de mindenekelőtt remete szerzetes, aki Szent Antal példáját követte. Rilai Szent János legrégebbi Élete így szól: "Volt egy János nevű ember, akinek volt egy testvére és egy ökre." Bár jelentéktelen származású, a szent nem jelentéktelen ebben a világban. A középkori bolgár társadalom gazdag alattvalóiból származik. Szent János a 10. század közepén élt. Ez az újonnan megkeresztelt Bulgária ideje, a kereszténység megerősödésének időszaka, de a különböző eltérések, eretnokségek

és a társadalom számára megpróbáltatások időszaka is. A fiatal Jánost vonzotta Krisztus példája a 40 napos imáról és böjtölésről a sivatagban. Az európai országokban a sivatag szimbolikus megfelelője a hegy. Így a bolgár kulturális és irodalmi történelemben a legmagasabb és legmegközelíthetlenebb hegyet, a Rilát gyakran sivatagnak nevezik. Szent János a sivatagban, az emberektől távol és Istenhez közel való életet választotta, és így jutott el a döntéshez, hogy a Rila mélyén található barlangban telepedjen le. A szent alacsony származásának elméletét többször is megkérdőjelezték. Komoly történelmi gyanú merül fel, hogy Rilai Szent János Simeon cár fia és Péter cár testvére, aki a trónra került. E feltételezés mögött egy rejtélyes figura áll a bolgár középkorból - Boyan, akit varázslónak neveznek a bizánci forrásokban. Bojan a cár fia és a bolgár korona lehetséges örököse. A róla szóló információk azzal zárulnak, hogy a bizánciak elfogták, ahonnan sikerült megszöknie. Egyes, a misztifikációra hajlamos irodalmi szerzők szerint ugyanaz a személy (Йорданова 2000, 268-284. o.) rejtőzik a rejtélyes Boyan és a Rilából származó szent mögött. A szent élete és a szent életében végzett csodák tipológiailag hasonlítanak a kor más szentjeihez, ami sokakat arra késztet, hogy úgy gondolják, egy magas képzettségű, a kor keresztény szellemében élt ember áll valójában a szerzetes mögött. Rilai Szent János fontos Életei: 1. Az emberek vagy névtelen Élete. A legrégebbi Élet, amely "népi" nevet kapott a szövegben található sok népmotívum miatt. A 12. században íródott. Úgy tartják, hogy a Népi Élet előtt volt egy másik Élet szöveg, ami nem jutott el hozzánk. 2. György Skylitsa Élete. Görögül írta Serdica (ma Szófia) városának bizánci kormányzója 1173-1183-as években. 3. Tarnovói Euthymius pátriárka Élete, a 14. század végén íródott. Ez a legszebb és teológiailag megalapozott Élet, a Tarnovói Irodalmi Iskola egyik irodalmi remekműve. Az Élet a hesychasmus keresztény mozgalmának irodalmi stílusának modellje. 4. Rilai elbeszélés. Ezt a nevet egy olyan szöveg ismeri, amely részletesen ismerteti Rilai Szent János ereklyéinek Tarnovóból a Rilai Monostorba történő áthelyezését 1469-ben. Szerzője Vladisláv a Gramatik, egy rilai szerzetes, aki a tanúja és közvetlen résztvevője volt az eseménynek. 5. Élet kis dicsérettel Kantakuzin Demetertől. A szent napján való olvasáshoz szánt szöveg, a 15. század végén íródott. Az Élet a Tarnovói Irodalmi Iskola késői megnyilvánulásának számít (Кожухаров 1977, 39-40. o.). Az Életek fő cselekménye Rilai Szent János és Péter cár találkozása. Minden Élet szöveg a Szent János földi életének fő cselekményrészleteként a Szent János és a cár találkozását helyezi. Az Életek szerint maga a cár is meg akarta ismerni a remetét, és elment a hegyekbe, hogy megkeresse. A találkozás irreálisnak is tekinthető. A cár ajándéka ajándék megtagadásának tekinthető: "Ekkor Péter cár arany poharat töltött meg, és azt küldte neki, mondván: 'Fogadd el tőlem ezt, a cártól, hogy bármihez is akarod, legyen a kezedben.' És Szent János elvette a poharat, és visszaküldte az aranyat, mondván a cár által küldött szolgáknak: 'Menjetek, és mondjátok meg a cárnak: "Így szól a testvéred: 'A testvérem, az ember nem csak kenyérrel él, hanem Isten szavával, ahogyan az az Evangéliumban

meg van írva. Én, testvérem, sem hadsereget nem fogok felfegyverezni, sem semmilyen árut nem fogok vásárolni! Vegyétek hát az aranyatokat, mert nagyon szükséges nektek, a poharat pedig szuvenírként őriztem meg tőletek, és a világnak szóló jelként." És visszaküldte az aranyat, a poharat pedig megtartotta" (Народно житие на Иван Рилски, 129. o.). A visszaküldött arany a szent gazdagságra való törekvésének feladásának záloga. A megtartott pohár az egyház szimbolikus hatalmának illusztrációja. Szimbolikus kontextusban ezt a gesztust a hatalom megosztásaként tekinthetjük a középkori társadalomban. Az arany a szekuláris hatalom analógja, amelyet a cár képvisel. A kehely az egyház hatalmának szimbóluma, amelyet a szerzetes képvisel (Гюзелев 1994, 13-22. o.). A középkori keresztények számára az igaz ember szentségének bizonyítéka az romlatlan ereklyék jelenléte. Ez a hagyomány a mai napig fennmaradt a két nagy keresztény felekezetben – a katolicizmusban és az ortodoxiában –, és a protestáns egyházak elutasítják. A keresztény hagyományok megalapításának legkorábbi korszakától kezdve a szentek ereklyéi nagy értékkel bírtak, amelyek vonzó erejére épült a keresztény történelem szent tekintélye és a keresztény jelen hatalma. Az egyik első kérdés, amelyet a bolgár követek 866-ban I. Miklós pápának tettek fel, éppen az ereklyék tiszteletére vonatkozott. Minden középkori vallási központ az ott tárolt ereklyék révén nyer jelentőséget (szentek ereklyéi, a legkorábbi keresztény történelemhez kapcsolódó tárgyak és dolgok). Az ereklyék és gyógyító erejük teszik vonzóvá a helyet a zarándokok számára. A keresztények úgy vélik, hogy az ilyen helyek gyógyulást és erőt adnak. Ismert, hogy már a kereszténység első századaiban templomokat emeltek a keresztény szentek sírjaihoz. És mivel az ereklyék birtoklása nagy érték, elkezdenek utánuk nézni, áthelyezni és gyűjteni. Rilai Szent Jánosból a Mindenhatóhoz való távozása után ereklyék maradtak fenn, amelyek szentségüket nemcsak a romolhatatlansággal bizonyítják, hanem azokkal a csodákkal is, amelyek az imádat és az imádság eredményeként történtek. (Байрамова 1997, 14-45. o.). A szent Életei szerint ereklyéit királyi vadászok fedezték fel, akik a vadat kergették. A vadállatok nyomai Rilai János barlangjához vezettek a vadászokat, ahonnan illatok áradtak. A vadászok a testet romlatlannak és illatosnak találták. Amikor megpróbálták felemelni a testet, kiderült, hogy elviselhetetlen súlya volt a számukra.

Miután I. Péter cár értesült az eseményről, elrendelte, hogy a testet vigyék át Szredets városába. Ez a város a latin nevén, a Serdica néven is ismert, amely a mai bolgár főváros, Szófia. Amikor a szent testét Szredetsbe akarták vinni, a relikviákat könnyedén eltávolították a talajról. Az életrajzi részletet a szent azon vágyának csodálatos kifejezésekként kell értelmezni, hogy maga válassza ki a tartózkodási helyeit. A Szent János rilai barlangja vonzó lakhelyévé vált más remetek számára. Így a szent Rilából való távozásával, de a példáját követve megszületett egy szerzetesi közösség, amely fokozatosan egy híres kolostorrá nőtt ki magát. A relikviák Rilából Szredetsbe történő átszállításának ideje egybeesik az Első Bolgár

Királyság hanyatlásával és a bolgár területek Bizánc általi meghódításával. A válság nem változtatja meg a középkori társadalom életének alapvető ideológiáját, és folytonosság van az akkori bolgár és római kultúrák között. A Szredets városába helyezett szent relikviái csodákat tettek. A szent nevében Szredetsben egy kolostort is építettek. A kolostor a mai Központi Csarnokok mögött helyezkedett el. A kolostor közelében voltak a termálforrások. A városba tett látogatása során I. Mánuel császár Szredetsben meggyógyította a beteg lábát. A bizánci tisztviselő, George Skilica, aki akkor a városban tartózkodott, a császár gyógyulását Szent János rilai csodálatos hatásának tulajdonította. Ezért Skylitzes új életrajzot írt Szent János rilairól. A szent relikviáinak áthelyezését egyik helyről a másikra gyakran összetűzések és csaták kísérik. Akkor az egyik vagy a másik fél legendákat (mondákat) terjesztett, miszerint a szent maga akarta, hogy áthelyezzék, egy helyi ember álmában jelent meg; hogy jelet adott; hogy a koporsója magától repült stb. Az ilyen állítások a relikviák áthelyezéséről szóló történetek alapját képezik. A szentnek szentelt hagiográfiai szövegekhez tartoznak, és más szövegek részeként és önállóan is terjeszthetők. A relikviák felfedezése és átszállítása a középkori irodalom stabil cselekményévé vált. Ebben egy olyan szöveghalmaz alakul ki, amely a szent relikviáinak helyével és áthelyezésével kapcsolatos, mint a kultusza fejlesztésének része. A relikviák utaznak egy úton, és az új helyeken maradva a szent védnök lesz. Szent János rilai különleges kapcsolata Magyarországgal a relikviáinak Esztergomban tartózkodása. 1183-ban egy újabb magyar-bizánci háború során III. Béla magyar király meghódította Szredetset, és Szent János rilai relikviáit a püspöki központjába, Esztergom városába vitte. A hagyomány szerint a helyi római katolikus érsek kijelentette, hogy nem ismeri az ilyen szentet. Az érsek Szent János rilai romolhatatlan relikviáival szembeni bizalmatlansága miatt elvesztette a hangját, és azonnal néma lett. Miután a püspök bűnbánatban meghajolt a ereklyetartó előtt, és bocsánatot kért Istentől, nyelve ismét feloldódott, és újra beszélt. Ennek a csodának a hatására 1187-ben a magyarok visszaadták a relikviákat Szredetsnek. A történészek szerint a relikviák Szredecbe való visszahozatalát Bizánc és Magyarország egyezett meg (Бюдей 1940, 24-25. o.). Nem sokkal a relikviák Magyarországról való visszatérése után a bolgároknak sikerült megdönteniük a bizánci uralmat, és Szent János rilait Szredetsből Tarnovóba vitték át. A Második Bolgár Királyság fővárosa egy olyan város, amelyet a középkori szimbolizmus összes szabálya szerint rendeztek be. A város az erős falakon kívül relikviákkal is rendelkezik, amelyek isteni védelem tárgyává teszik. 1195-ben Ivan Aszen cár ünnepélyesen a főváros Trnovóba vitte Szent János rilai relikviáit az újonnan épített templomba a számára. Bulgária fővárosában megerősödik Szent János rilai kultusza. A szent iránti tisztelet bizonyítéka a bolgár cárok személynevének megválasztása: Ivan-Aszen, Ivan-Alexander, Ivan-Sisman stb. Trnovo különösen erős szimbolikus jelentőséget kapott 1204 után, amikor Konstantinápolyt ideiglenesen meghódították a latinok. Szent János rilai legszebb életrajzát Trnovóban írta Evtimij, Tarnovó pátriárkája is (Динеков 1995, 25-33. o.).

A relikviák következő áthelyezése 1469-ben történt. Miután Bulgária véglegesen az oszmán uralom alá került 1396-ban, több évtizedes teljes történelmi megnyilvánulás nélküliség következett a bolgárok részéről. Az első esemény, amelyet a bolgároknak sikerült megszervezniük, a rilai kolostor helyreállítása és Szent János rilai relikviáinak áthelyezése volt. Az eseményt Vladiszláv Gramatik írnok dokumentálta nagyon jól, aki az események résztvevője és közvetlen tanúja volt. A relikviák áthelyezése először mozgatta meg a bolgár társadalmat az idegen hit viszonyai között. "A rilai történet" Vladiszláv Gramatik tollából egy tényleges esemény szerint íródott: Szent János rilai relikviáinak Tarnovóból a rilai kolostorba való áthelyezése 1469-ben. Ötvözi a dokumentum-tényt a hagiográfiával és a történelmi elbeszéléssel. Bár szerkezetében ez a történet egy teljes egészét képvisel, a szent életének részeként működik, amelyet Evtimij, Tarnovó pátriárkája írt. Szent János rilai szentté avatásától egészen a középkor végéig sok életrajzot, szertartást és dicséretet írtak neki. A rilai szent életének vizsgálata is szemlélteti a hagiográfiai műfaj teljes fejlődését hazánkban, mert minden új korszak új szöveget ad (Кожухаров 1977, 39-40. o.). Vladiszláv Gramatik elbeszélése egy kiterjedt bevezetővel kezdődik, ahol a relikviák áthelyezését megelőző események széles történelmi panorámája rajzolódik ki. Az elején a szerző a koszovói csatáról, Murad szultán haláláról mesél. Tovább fokozatosan szűkíti a történelmi keretet, és a Balkán sorsának történetéből a törökök érkezésével a rilai kolostor pusztulásának és helyreállításának történetére tér át. Vladiszláv Gramatik nem közvetlenül fedi fel a relikviák áthelyezésének lényegét, hanem a körülményes bevezetőn keresztül mutatja be a történetet "az elejétől", jelzi a motívumokat, az okokat, amelyek ehhez az eseményhez vezettek. Miután Bulgária az oszmán uralom alá került, a rilai kolostort elhagyták, és csak a 15. században éledt újra, három testvérnek – Ioasaf, Dávid és Teofán (Krupnik püspökének, Jakovnak a fiai) – köszönhetően. Visszaállították a kolostor régi dicsőségét. Miután megtudták, hogy Szent János rilai relikviái érintetlenül maradtak, miután a törökök elfoglalták Tarnovót, a Krisztust szerető szerb asszonyhoz, Mara Brankovićhoz fordultak, aki II. Murat szultán felesége volt, és engedélyt kértek a szent maradványok visszavételére a rilai kolostorba. Engedélyt adtak, és a testvérek egy különleges szerzetescsoportot küldtek a királyi városba. Trnovo lakói nemtetszéssel fogadták aényt, hogy el kell válniuk a szenttől, de nem tudtak szembeszegülni a magas szultáni akarattal (Rilai történet). Tovább Vladiszláv Gramatik részletes tényszerű pontossággal írja le az utat, amelyen a szerzetesek visszatértek a rilai vadonba (Данчев 1969, 32. o.). Itt a történetben több csodát is találunk, amelyet János rilai szent relikviái tettek. Kezdetben a szerzetesek "támogatást" kaptak a relikviáktól a Rositsa folyón (a mai r. Rositsa) való átkeléskor. Ez egy illatos illatban fejeződik ki, amely a relikviákkal ellátott koporsóból árad. Szredetsben (Szófia) a nép nagy tisztelettel fogadta a relikviákat, és a "Szent György" kerek templomába helyezték a szerb II. Urosh Milutin király relikviái mellé. Aztán történt egy második csoda: "És ott, mivel a két szent egy ágyon volt, és dupla illatot adtak ki mindenki meglepetésére..." (Rilai

történet). A harmadik, legjelentősebb csoda a történet végén jelenik meg, amikor a körmenet a rilai kolostorhoz közeledik: ekkor a szent koporsója mintha repülne az úton a kolostor felé, így az emberek nehezen követik: "Itt néhány ember a szentet, az isteni szellem gyorsan mozgó könnyedsége által ihletve, hamarosan láthatatlanná vált a többiek számára, mert gyorsabban futottak, mint a gyors szarvas és a sasok repülése." (Rilai történet)

A csodákkal teli epizódok fontos elemek a Szent János rilai ereklyéinek 1469-es átszállításáról szóló beszámolóban. Az illat és a repülés a szent isteni lényegének szimbólumai. Az illat a szentségével kapcsolatos. Ismert, hogy a középkorban az illat – bűz ellentéte gyakran a szentség és a bűn ellentétét fejezi ki. A szent ereklyéinek kötelező tulajdonsága, hogy szaguk legyen. Ezt a szentségének tanúbizonyságaként érzékelik. A repülés is a szentek ereklyéinek történeteiben szereplő elem, vannak olyan szövegek is, amelyek arról szólnak, hogy az ereklyék maguk repülnek oda, ahol lakni akarnak. A repülés a szent angyali természetének szimbóluma. Szent János Rilában való letelepedése után a kolostor szellemi központtá és fontos zarándokközponttá vált, amely a bolgár kultúrát a középkortól a reneszánszig, a vallási szférából a világi oktatásig vitte. A reneszánsz idején Szent János Rilai kultuszát Szent Cirill és Metód iránti erős tisztelet szűkítette, de ennek ellenére a mai napig a rilai szent, a remete szerzetes a legnagyobb bolgár mennyei védelmező marad. A Rilai kolostor emelkedése a bolgár földek vezető keresztény központjává a szentség mintájává tette, és védnökének minden bolgár szentté emelése a rilai remete életét és szellemi tetteit egy szent mintává tette, amelyet követni kell. Ennek eredményeként számos ortodox központ (kolostor, plébániatemplom) jött létre, amely a nevét viselte a kolostor kulturális terében (Дуйчев 1990, 234-245 o.). Terjesztik és megerősítik a kultuszát, adaptálva azt helyi tevékenységük közvetlen szükségleteihez és a helyi folklór közösségek sajátosságaihoz. A vallási központokat szolgáló szellemi közösségek és a szentségükben hívő laikusok közösségeinek kölcsönhatása helyi népi szentkultuszok létrehozásához vezet, amelyek Szent János rilai hiposztázisai. A Rilai kolostor kulturális területének gyengülése és szétszakadása az oszmán uralom nehéz évszázadaiban, valamint a Rilai remetének szentelt ortodox központok egy részének hanyatlása és megsemmisülése miatt, a helyi kultuszok folklór hiposztázisai továbbra is önállóan fejlődnek, eltávolodva a kanonikus vallási prototípustól, és különböző mértékben folklorizálódnak. A kutatók három fő helyi folklór szentségi központot rögzítettek. Az első különálló régió a Rilai legendák, amelyek a Rila folyó mentén és a Sztuma folyó mentén terjednek Dupnica, Kjusztendil és Radomir falvaiban. A második, gazdag folklór örökséggel rendelkező régió Szófia és a Szófia mező, valamint az Iskar folyó mentén fekvő falvak. Szamokov is a Szófia ciklus részét képezi. A harmadik ciklus az északnyugati Sztara Planinában található - Vratsa, Mezdra, Etropole. Kétségtelen, hogy a folklór legendák kapcsolódnak az ereklyék átszállításának menetéhez

(Фекелджиев 1979, 3-7 о.). Nagyon nehéz új és megbízható információkat találni az ereklyék átszállításáról a sokféle kiadványban, amely természetesen a kolostor növekvő népszerűségét kíséri a 20. században. Sokan nemcsak kolostori hagyományokon alapulnak, hanem néha nyilvánvaló koholmányokon, amelyek a modern irodalomban túlzóak, és onnan kapnak állampolgárságot. Ennyire változatos és legendás információk is megtalálhatók az elektronikus oldalakon. Egy külföldi hallgató könnyen tévedhet. A rangochevi etnográfus alapos tanulmánya, amely elérhető az interneten, a Szent János rilai ereklyéinek útját követi a helyi folklór hagyományok szerint (Пангочев). A sok feltételezés ellenére magabiztosan meghatározhatjuk az ereklyék következő évszázados útját: Rila - Sredets - Esztergom - Sredets - Trnovo - Sofia - Rilai kolostor. Az ereklyék Esztergomban való tartózkodása a magyarországi bolgár kisebbség számára szellemi kapcsolatot jelent a történelmi hazával. Október 18-a, a nap, amikor az egész világon szétszóródott bolgárok menyei védelmezőjének, Szent János rilai emlékezete előtt tisztelgünk, sikeres dátumként lett kiválasztva a bolgár-magyar barátság naptárában. Bulgária Felszabadulása után a Rilai kolostor és környéke számos bolgár közéleti személyiség és író kedvelt zarándokhelyévé vált. Az akkori időszaki sajtó fejlődésével megjelentek a kolostor zarándokainak néhány története, amelyekben értékes jegyzetek és benyomások találhatók. Ilyenek például Stefan Bobčev, Ivan Vazov és Zahari Stojanov leírásai. Ennek egy része egy másik téma a "Élénk Bulgária" projektben. Ma Szent János rilai ereklyéit a Rilai kolostor főtemplomában, egy speciálisan épített ládában őrzik. Továbbra is a hívők zarándoklata és tisztelete tárgya. Van egy zarándokút, a "Szent út", amely a Szent János rilai ereklyéinek Trnovgrádból a Rilai Szent Kolostorba való átszállításának nyomvonalát követi. Ennek az útvonalnak még nincs célirányosan kiépített infrastruktúrája és jelzései, ezért önálló áthaladása nem ajánlott. Szervezett zarándokmeneteket évente tartanak a helyi metropoliták áldásával. 1983-ban a Rilai kolostort felvették az UNESCO Világörökség listájára, amely aláhúzza egyetemes értékét és jelentőségét nemcsak Bulgária, hanem az egész világ számára.

Irodalom:

Байрамова М. Вечният монах. Житията и службите за св. Иван Рилски. Подбрали и превели Татяна Славова и Иван Добрев. Под научната редакция на Мая Байрамова. София, 1997.

Бюдей Й. Пренасяне на мощите на св. Иван Рилски в Унгария и връщането им обратно. Културен преглед. София, 1940, с. 24-25.

Гюзелев В. "Велико светило за цял свят" (Св. Иван Рилски в измеренията на своето време). Светогорска община Зограф. III. София, 1999, с. 13-24.

Динеков П. Иван Рилски. Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2, София, 1995, с. 25-33.

Данчев Г. Владислав Граматик, книжовник и писател. София, 1969 г.

Дуйчев Ив. Рилският светец и неговата обител. София, 1947, 432 с. (фототипично изд. София, 1990).

Йорданова Ю. Боян Магьосника - медийният му образ между историята и литературата. В: Краят на хилядолетието. Носталгии, раздели и надежди, София. 2000, с. 268-284.

Кожухаров Ст. Жития на Иван Рилски. Речник на българската литература. 2. София, 1977, с. 39-40.

Народно житие на св. Иван Рилски. В: Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. София, 1986, с. 123- 129.

Рангочев К. Фолклорни сведения за пътят на мощите на св. Иван Рилски от Средец (София) до Рилски манастир в 1469 г.
<https://liternet.bg/publish33/konstantin-rangochev/folklornite-svedenia.htm> (21.01.2025)

Рилска повед https://liternet.bg/publish23/r_malchev/sakralnost.htm (28.12.2024)

Фекелджиев И. Народни легенди за Свети Иван Рилски, София, 1979.